

för kartläggningen av nya salpeterproducenter hade det säkert varit till nytta för undersökningen att också använda Lantmäterikontorets förvaltningsarkiv och kartor från 1700-talet.

Författaren har i sitt arbete också utnyttjat finländsk salpeterforskning om 1700-talet och beaktar föredömligt den östra delen av riket i sin undersökning. Uppenbarligen på grund av språket har han ändå inte läst undersökningar på finska. Några böcker som ansluter sig till ämnet och säkert hade intresserat författaren bör här ändå nämnas. Till exempel Jari Niemeläs undersökning om Pehr Adrian Gadd, Markku Kuismas arbeten om sågverken och Ilkka Teerijokis forskning om sådesmagasinen på 1700-talet skulle man gärna rekommendera för Kaiserfeld och det är bara att beklaga språkbarriären som gör att forskning om samma rike på två språk inte är tillgänglig för alla berörda. De tre ovannämnda har dock också publicerat sig på svenska. Kuismas och Teerijokis arbeten handlar inte direkt om salpeterproduktionen, men belyser viktiga omständigheter kring 1700-talets företagande och kring ståndspolitik och vetenskaplig forskning i avslutning till företagande vid denna tid.

Thomas Kaiserfelds bok är på det hela taget en insiktsfull och djupgående undersökning om relationen mellan vetenskaplig forskning och politiskt beslutsfattande på 1700-talet. De ovan nämnda kommentarerna och invändningarna beror i hög grad på att god forskning ger anledning till ytterligare följdfrågor.

Mikko Huhtamies

Ulla Kölving & Olivier Courcelle (red.), *Émilie Du Châtelet: éclairages et documents nouveaux* (Fernel-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008). 410 s.

Émilie Du Châtelet (1706–1749) var en av Frankrikes första och mest framstående natur-

vetenskapskvinnor. Hon rörde sig oavlatligt mellan två prestigefyllda, sinsemellan skilda sociala fält, och hon spelade en central roll inom båda. Genom sin börd och sitt äktenskap tillhörde hon högadeln och bar titeln markisinna. Tack vare sin begåvning och sin smak för lärda studier räknades hon samtidigt till vad vi kallar intelligensaristokratin. I det förrevolutionära Frankrike var dessa samhällsgrupper på en gång antagonistiska och komplementära. De var i princip varandras fiender, men ingendera kunde i längden klara sig utan den andra. Att ha en personlig förankring i båda lägren innebar ett dubbelt privilegium: att äga hemortsrätt såväl i framtiden som i det förflutna.

Émilie Du Châtelet är ihågkommen för ytterligare en sak. Seklets store man, Voltaire, älskade och beundrade henne – och kärleken var besvarad. Det fanns stora likheter mellan dessa två unikt begåvade personligheter. Båda hängav sig med största iver åt solitära nöjen som studier, brevskrivande och författarskap. Men de var i lika hög grad beroende av umgänge med vänner och även av sällskapsliv i mer officiella former. De hyste en särskild passion för teater, i synnerhet om de själva fick agera, och Voltaire som vanligtvis inte var särskilt svag för musik tyckte om att höra Émilie sjunga. Men Madame Du Châtelet delade inte filosofens politiska och sociala patos och saknade hans omfattande historiska beläsenhet. I gengäld var hon honom förmodligen överlägsen som teoretisk begåvning, åtminstone inom matematiken och naturvetenskaperna. Liksom Voltaire var hon en framstående pedagog. Hon blev den som först framlade Leibniz läror för en fransk publik och, framför allt, hon stod för bragden att översätta Newtons banbrytande storverk *Philosophiae naturalis principia mathematica* till sitt modersmål. Hennes översättning anses vara betydligt lättillgängligare än originalet och är fortfarande den enda som gjorts till franska språket. Trots att han var hennes älskare

betraktade Voltaire henne som "en stor man, vars enda fel var att hon var kvinna".

Könet utgjorde naturligtvis en särskild komplikation för en kvinna av så exceptionell begåvning. Männen hade ibland svårt att förlika sig med hennes önskan att respekteras som "lörd". Hennes lärare i matematik Samuel König kallade henne ironiskt "Milady Newton", medan Voltaire begagnade ett galantare smeknamn, "Madame Pompon Newton". Efter hennes bortgång har hennes berömmelse under lång tid främst varit grundad på förbindelsen med Voltaire och på dennes effektiva "marknadsföring" av hennes insatser. Det har förstås gjort det svårare att upptäcka "kvinnan bakom verket". I sin inledande artikel om Émilie Du Châtelet inför historiens dom ger Ulla Kölving exempel på mer eller mindre skoningslösa angrepp som avund samma samtida riktade mot henne, i form av allt från elegant satiriska epigram till vulgära skvalterkrönikor. I viss mån var det Voltaire själv som oavsiktligt framsuggererade dessa reaktioner genom sitt reservationslösa beröm. Då hjälpte det inte stort att hon fick erkännande av män som Wolfföversättaren Jean Deschamps, Immanuel Kant och Bolognaakademiens sekreterare Francesco Maria Zanotti eller omnämndes fördelaktigt och även porträtterades i uppslagsverk över namnkunniga kvinnor såsom Johann Jacob Bruckers *Pinacotheca scriptorum* (Augsburg, 1745), något som hon själv kände en särskild stolthet över.

Ännu år 1957 var det naturligt för Nancy Mitford att ge en sedermera mycket läst populärroman om det vittra paret titeln *Voltaire in love*. Voltairebiografen René Pomeau var länge ganska ensam om att hävda att det snarare var Voltaire än Émilie Du Châtelet som drog nytta av deras tankeutbyte. Först på 2000-talet tycks tiden vara inne att mera förutsättningslöst börja studera den kvinnliga kontrahenten. Ett osökt tillfälle kom med 300-årsdagen av hennes födelse. För att högtidlighålla denna anordnade Bibliothèque Nationale de France tillsammans med den någon mil söder om Pa-

ris belägna staden Sceaux ett kollokvium, som ägde rum mellan den 1 och den 3 juni 2006. Det har resulterat i en rik och omfattande acta-volym, redigerad av Ulla Kölving och Olivier Courcelle.

De publikationer som emanerar från Centre international d'étude du XVIIIe siècle karakteriseras genomgående av ett smakfullt yttre. Med sin höga papperskvalité, luftiga inlaga och utsökta typografi utgör den här anmälda boken inget undantag. Bokens framsida återger en detalj av den etsning som pryder omslaget till Francesco Algarottis arbete *Il newtonianismo per le dame* (Neapel, 1737), där Madame Du Châtelet ses lustvandra i slottet Cireys park. Cirey-sur-Blaise, beläget 25 mil öster om Paris, låg nära gränsen till Lorraine, som vid denna tid var ett i viss mån autonomt hertigdöme styrt av Ludvig XV:s svärfar, den polske exkungen Stanislaus Leszczyński. År 1734, då Voltaire publicerat sina *Filosofiska brev* och till följd av parlamentets arresteringsorder tvingats lämna Paris, fann han på inbjudan av markisinnan en fristad där. Cirey hade ett ur strategisk synpunkt ojämförligt läge för den ständigt flyktberedde filosofen. Voltaire förälskade sig först i slottet – vars restaurering han bekostade –, sedan i dess värdinna, och därmed inleddes en unik kärleksrelation, som kom att pågå i femton år.

I boken ingår 26 artiklar av olika forskare (12 kvinnor och 15 män), en kronologisk bibliografi för åren 1736 till 2007 utarbetad av Ulla Kölving och ett index. Utgivarna gör det från början klart att de anser den celebra förbindelsen med Voltaire så pass väl utforskad att man denna gång kunnat tillåta sig att bortse från den. Helt har man naturligtvis inte kunnat undgå att komma in på den som med Ulla Kölving's ord var sin tids "allestådesnärvarande och ofrånkomliga fixstjärna". Men rikedom och mångfalden i Émilie Du Châtelets egen insats visar sig ge fullt tillräcklig grund för att för en gångs skull låta henne spela huvudrollen.

Artiklarna behandlar fyra övergripande teman: Madame Du Châtelet som person och som brevskrivarska (5 artiklar), hennes "vitt- ra" verksamhet (12 artiklar), arbetet *Institutions de physique* (5 artiklar) och översättningen av Newtons *Philosophiae naturalis principia mathematica* (4 artiklar). Den tematiska bredden och den samlade mängden artiklar vittnar om den vittfamnande begåvningen hos denna ovanliga kvinna, vars liv slöts i barnsäng innan hon fyllt 43 år. Det är förstås inte möjligt att presentera, än mindre förhålla sig till, alla bidragen inom ramen för en recension. Det blir därför frågan om ett subjektivt urval, där bland annat vissa utmärkta men i sammanhanget alltför tekniskt präglade artiklar fått stå tillbaka.

I synnerhet kvinnliga forskare talar gärna förtroligt om Madame Du Châtelet som Émilie och om det vetenskapliga studiet av hennes person som *études émiliennes*, i en möjligen specifikt fransk form av systerlig intimitet. Det gäller också den utanför fackkretsarna mest kända bidragsgivaren, feministen och filosofen Élisabeth Badinter, författare till det uppmärksammade arbetet *Émilie, Émilie, l'ambition féminine au XVIIIe siècle* (1983), som utöver Émilie Du Châtelet även behandlar Louise d'Épinay och hennes *Conversations d'Émilie*.

Badinter tecknar med hjälp av uppgifter från henne själv och hennes samtida Madame Du Châtelets yttre och inre "porträtt". Hon återupplivar därmed en under den klassicistiska epoken mycket uppskattad litterär form. Läsaren får veta att Madame Du Châtelet var mycket mån om sin hälsa och sin hygien, åt måttligt och helt avstod från sprithaltiga drycker. Hon hade ett eldigt, ja, explosivt temperament. Hon framtonar varken som en skönhet eller som en särskilt älskvärd person. Författaren och journalisten abbé Raynal beskrev henne som *un être extrême en tout*. Några av Madame Du Châtelets kvinnliga rivaler har försett eftervärlden med särdeles vassa och förklenande omdömen. En av dessa var Madame Du Defand, som mot slutet av hennes liv tecknade

en veritabel skräckbild av hennes yttre gestalt. Andra beskriver henne som kylig och obehövad i sitt uppträdande både mot tjänstefolk och jämbördiga. Hon är snål och nedlåtande, manhaftig och auktoritär. Élisabeth Badinter tycker sig bakom den hårda fasaden ana en osäker könsidentitet och en oförmåga till såväl moderskänslor som fasta kärleksrelationer. Hon hade en olycklig dragning till hasardspel och en benägenhet att tillgripa erotik i ångstdämpande syfte. På plussidan noteras hennes exceptionella studiebegåvning och kritiska förmåga, hennes unika arbetskapacitet och hennes civilkurage. Till tillgångarna räknas också ett påfallande stort mått av ärelystnad. Även om Élisabeth Badinter inte tycks hysa särskilt varma känslor för sitt föremål medger hon att Madame Du Châtelet i hög grad inkarnerar själva kvintessensen i hennes eget kvinnoideal: att vägra ikläda sig en offerroll och att kämpa för rätten att välja sin egen väg.

Flertalet av Madame Du Châtelets brev är förstörda eller försvunna, men François Besire vid universitetet i Rouen har sammanställt en tablå över de korrespondenter till vilka flest brev från henne finns bevarade. I listan ingår, förutom föremålet för hennes sista förälskelse, poeten och militären Jean-François de Saint-Lambert, två av tidens mest framstående matematiker, Pierre Louis Moreau de Maupertuis och Jean Bernoulli. Vidare finns brev till några av de namnkunniga personer som även stod Voltaire närmast, kung Fredrik II av Preussen, hertigen av Richelieu, Louis-François Armand du Plessis, greven och ämbetsmannen Charles Augustin de Ferriol d'Argental, juristen Pierre-Robert Le Cornier de Cideville och Voltaires litterära agent Nicolas-Claude Thieriot. Besires bidrag syftar inte till att analysera den närmare arten av dessa relationer utan studerar enbart brevens typologi och litterära kvalitéer.

Jürgen Siess, pensionerad professor vid universitetet i Caen, tar i sitt bidrag först upp Madame Du Châtelets brevväxling med Maupertuis, vari det naturligt nog främst är

filosofiska och matematiska spörsmål som behandlas. Denna korrespondens gav henne en viktig möjlighet att befrukta det egna vetenskapliga författarskapet med en öppen och kreativ dialog med en annan forskare. Den för sin tid avantgardistiska korrespondensen med en forskarkollega vittnar också indirekt om hennes önskan att vinna erkännande som de mest betydande manliga forskarnas jämlike. Kärleken till Saint-Lambert, en man som var oförmögen att förstå och uppskatta den intellektuella sidan av hennes personlighet, tvingade henne senare in i en traditionell, helt och hållet emotionellt präglad kvinnoroll, som kommer till synes i breven till denne. Denna reträtt innebar en dubbel tragedi, då den förutom att reducera henne som människa ledde till en önskad och ödesdigert graviditet.

Béatrice Didier, tidigare professor vid École normale supérieure och författare till ett stort antal arbeten om 1700-talets franska litteratur, behandlar med pedagogisk klarhet frågan om Madame Du Châtelets korrespondens egentligen bör betraktas som en form av intim dagbok. Mot slutet av 1800-talet vaknar ett nytt intresse för sådant som tidigare betraktats såsom tillhörande den privata sfären i kända författares liv. Det är då som Madame Du Châtelets brev ges ut för första gången och tillmäts status av litterära verk, på samma sätt som andra texter av personlig natur som Stendhals och bröderna Goncourts dagböcker. Även vår egen tids läsare attraheras av brevformen. Den upplevs som ärligare, mer personlig än andra litterära uttryck från 1700-talet, såsom exempelvis Voltaires en gång så högt beundrade tragedier. Dessa ställdes av samtiden rentav framför Sofokles verk men ter sig i dag näst intill oläsbara. En viktig faktor är brevens åtminstone skenbara frihet från formella krav, som tycks erbjuda oss en möjlighet att träda i närmare kontakt med "författarjaget".

Charlotte Simonin, som år 2008 dispute-
rade på en avhandling om Madame de Graf-
figny och teatern, ger ett antal dramatiska

prov på hur den hatkärlek som fanns mellan denna på senare tid alltmer uppmärksammade författarinna och Madame Du Châtelet kunde komma till uttryck. Det är sant att de båda damerna tycktes ta varje tillfälle i akt att angripa och såra varandra, men den plats historikerna tillmätt anekdoter och skvaller rörande deras privatliv har stått i omvänd proportion till intresset för och studiet av deras skrifter. De har skrupelfritt framställts som veritabla Messalinor, som byggt sin litterära berömmelse på spökskrivare och på stora mäns bevågenhet. Tiden är inne att i stället tala om deras verk och den betydelse dessa haft.

I en av den schweiziske bokhistorikern Jean-Daniel Candaux framletad nekrolog, publicerad i den lilla tidskriften *Le Mercure suisse*, beskrivs Madame Du Châtelet som den "moderna Sappho". Hedersnamnet hade säkerligen en maliciös udd – hon var ju knappast någon diktare men hade däremot likt vår egen "svenska Sappho", Hedvig Charlotta Nordenflycht, av sina vedersakare uppfattats som både "ful" och "älskogskrank". Émilie Du Châtelet var dotter till friherren, fältherren och diplomaten Louis-Nicholas Le Tonnelier de Bréteuil, som innehade posten som protokollschef vid Ludvig XIV:s hov. Hon fick en lika vårdad uppfostran som sina bröder och kom att ingå ett konventionellt – men inte för den skull olyckligt – äktenskap med markis Florent Claude Du Châtelet Lomont, general och hovmarskalk hos kung Stanislaus, en man som tillbragte sin mesta tid i fält.

Françoise Bléchet på Bibliothèque Nationale de France har studerat Madame Du Châtelets boklån från Académie royale des sciences och från sin egen arbetsplats historiska föregångare, Bibliothèque royale, på sin tid Europas största bibliotek. Lånen förmedlades av orientalisterna, abbé Claude Sallier. Princeton-professorn i romanska språk Ira O. Wade, den forskare som initierade den gradvisa omvärderingen av Madame Du Châtelet med arbeten som *Voltaire and Madame Du Châtelet*

(1941), har bland mycket annat tidigare okänt material även dragit fram uppgifter om hennes boklån, som Bléchet är i stånd att komplettera. Förutom böcker av och om Isaac Newton nämns arbeten i astronomi av Giovanni Battista Riccioli, Henry Pemberton och Bernard Le Bovier de Fontenelle. Bland diktarna hade hon en särskild förkärlek för Ariosto. Markisinnan var framsynt nog att donera sina manuskript till Bibliothèque royale (där de alltjämt förvaras), en för sin tid ovanlig typ av åtgärd som Voltaire själv stod främmande för. Initiativet tycks varken ha blivit särskilt uppmärksammat eller ha fått några omedelbara efterföljare. När Victor Hugo omsider följde hennes exempel llylades han som pionjär.

Ulla Kölvig och Andrew Brown har med sedvanlig noggrannhet kartlagt Émilie Du Châtelets tre försvunna bibliotek, i Paris, vid kung Stanislaus hov i Lunéville och på Cirey. I den samlade bouppteckningen för det privatpalats hon hyrde i Paris och för parets gemensamma residens i Argenteuil finns uppgift om 304 böcker, utöver ett antal kartor och broschyrer. Boktitlar noterades sällan med någon större omsorg i 1700-talets bouppteckningar, och så tycks inte heller ha varit fallet här. Endast åtta av böckerna har kunnat identifieras. I Lunéville efterlämnade hon ett drygt 30-tal skrifter, huvudsakligen behandlande matematiska ämnen, och över dessa finns ovanligt nog ett komplett register. På Cirey slutligen påträffades bara några enstaka volymer.

Massimo Mazzotti från universiteten i Exeter och Berkeley, som även skrivit en biografi om den samtida italienska matematikern Maria Gaetana Agnesi, undersöker omständigheterna kring Madame Du Châtelets inval i Bolognas vetenskapsakademi 1746, sex år efter Voltaire. Rent konkret var det hennes *Institutions de physique* som renderade henne denna ära. För att förstå den vikt hon tillmätte denna utmärkelse är det viktigt att hålla i minnet att Bologna vid denna tid hade stort anseende som kulturellt centrum och särskilt omhuldades av ”den

upplyste påven” Benedikt XIV, som dessutom var född i staden. Benedikt var som företrädare för den anda av ”katolsk upplysning” som då rådde i Norditalien gynnsamt inställd till kvinnliga vetenskapsidkare. Härtill kom att Newtons vetenskapssyn inte var lika kontroversiell i Italien som i Frankrike.

Det är ytterst sällsynt att ett bokverk som faktiskt tillhört Madame Du Châtelet och annoterats av henne påträffas och kan göras tillgängligt för forskningen. Men en sådan händelse inträffade faktiskt så sent som 2005, då Andrew Brown lyckades förmå Bibliothèque de l’Arsenal i Paris att förvärva hennes då saluförda exemplar av den berömda stridskriften *Apologie d’Homère*. Det innehåller 111 handskrivna notiser, större och smärre, av bokens ägarinna. Boken tillföll efter hennes död hennes son, sedermera tragiskt avrättad under franska revolutionen, och har därefter gått genom olika bibliofilers händer. Kommentarer vittnar både om hennes starka förankring i den fransk-klassiska smaken och om hennes krav på språklig exakthet hos en översättare. Hon underrättar sig om namnet på bokens anonyme författare, Jean Boivin, men finner honom alltför devot i sin inställning till Homeros. Hon tar inte ensidigt parti i frågor där de båda huvudprotagonisterna i *la Querelle d’Homère*, Antoine Houdar de La Motte och Anne Le Fèvre Dacier, är oense, utan driver en egen linje.

Vetenskapshistorikern Linda Gardiner har studerat Madame Du Châtelets verksamhet som översättare. Hon var mycket språkbegåvad och hade redan som tolvåring lärt sig latin, grekiska, italienska och tyska. I ungdomen påbörjade hon en senare förlorad översättning av Vergilius *Aeneiden*. Vidare har hon översatt Bernard Mandevilles omstridda arbete *The Fable of the Bees* (1714), som implicerar en ekonomisk teori där egoismen ses som den bärande samhällsprincipen, och en avhandling av den engelske teologen Thomas Woolston, där de kristna undren tolkas allegoriskt. Gardiner ser Madame Du Châtelets översättarverksamhet

som ett ur praktisk synpunkt klokt val för en kvinna som förde ett rörligt liv och sällan kunde arbeta ostört. Trots att hon valde kontroversiella texter och inte publicerade något av detta under sin livstid gav översättandet henne säkert också betydligt mer uppskattning och prestige än hennes naturvetenskapliga insatser, som motarbetades på många håll.

Språkhistorikern Françoise Douay-Soublin behandlar de 33 sidor text Voltaire i ett brev till Fredrik II döpte till Madame Du Châtelets *Grammaire raisonnée*, med en tydlig hänsyftning på välkända grammatiska arbeten av bland andra Antoine Arnauld och César Chesneau Dumarsais. Detta utkast till en fransk grammatik tycks inte ha fullföljts. Bland andra inspirationskällor återfinns Vaugelas, Buffier och Locke. Arbetet speglar tidens motsättning mellan en rationellt grundad – med Noam Chomskys ord cartesiansk – grammatik och en mera deskriptiv. Douay-Soublin finner att Port-Royals berömda grammatik utövat ett mera avgörande inflytande på Madame Du Châtelet än John Lockes *Essay Concerning Human Understanding* (1689).

Religionsforskaren Bertram Eugene Schwarzbach upptar till behandling en religionskritisk skrift betitlad *Examens de la Bible*, som tillskrivs Madame Du Châtelet och som först nu kommer att utges, genom Schwarzbachs egen försorg. Det har hävdats att hon i sin argumentering i dessa frågor skulle ha tagit intryck av Voltaire, som även han författade ett ikonoklastiskt arbete, *La Bible enfin expliquée*, men det går enligt Schwarzbach inte att visa att någondera parten i nämnvärd grad skulle ha påverkat den andra. I sin kritik av Nya Testamentet företer Madame Du Châtelet även paralleller med den tyske deisten och wolffianen Hermann Samuel Reimarus.

Vetenskapshistorikern Judith P. Zinsser är den ledande amerikanska specialisten på Madame Du Châtelet. Hon står bakom den enda biografi som tillkommit under senare år, *La Dame d'esprit: A Biography of the Marquise Du*

Châtelet (2006), och så sent som 2009 utkom på Chicago University Press *Selected Philosophical and Scientific Writings*, ett urval texter av Émilie Du Châtelet, översatta av Isabelle Bour och Judith Zinsser. Zinsser anser att Madame Du Châtelet, även om hon aldrig uttryckligen formulerade en sådan, likväl hade en enhetlig teori för moralen och metafysiken, där hon ville förena sin övertygelse om det synliga universums lagbundenhet med tron på individens fria val. I *Institutions de physique* beskriver hon en skapargud som står Leibniz nära, en fullkomlig varelse som, "i den bästa av möjliga världar", handlar enligt de allmänna principer som beskrivits av naturvetenskapen. Men, hävdar hon, det står människan fritt att tänka eller inte tänka på en sak, att utföra en rörelse eller avstå från att utföra den.

Bland Émilie Du Châtelets lärare i matematik fanns Pierre-Louis Moreau de Maupertuis och Alexis-Claude de Clairaut, kända i Norden för sin forskningsresa till polcirkeln 1736. Hon stod även i förbindelse med andra kända matematiker som Jean Bernoulli, Christian Wolff och François Jacquier. Likt en professionell naturforskare arbetade hon flitigt och regelbundet i sitt laboratorium och studerade dessutom varje natt till klockan fem på morgonen. Närmast med tanke på den trettonårige sonen skrev och utgav hon den nyss nämnda läroboken *Institutions de physique* (1740). Matematikern Frauke Bötcher i Köln har studerat mottagandet av detta arbete i Tyskland. År 1739 vistades Samuel König på Cirey som lärare för markisinnan och hennes son. Tyvärr drog lärare och elev inte jämnt, vilket bidrog till att förkorta vistelsen. Troligen var det dock König som senare informerade Christian Wolff om att Madame Du Châtelet i sin bok låtit sig inspireras av de tyska filosoferna. Wolff blev i alla händelser mycket förtjust, när han fick veta att Madame Du Châtelet tycktes vilja rädsla fransmännen från "engelsmännens ganska värdelösa principer", undan "deism, materialism och skepticism". Inte minst av detta skäl

väckte boken stort intresse i Tyskland och beundrades även för sin eleganta stil och pedagogiska framställning. En översättning till tyska gjordes, av Wolf Balthasar Adolf von Steinhwehr. Besvikelsen blev stor när det blev känt att författarinnan i viss mån vänt sig från den tyska filosofin, och Wolff misstänkte Voltaire för att ligga bakom denna omorientering.

Koffi Maglo från universitetet i Cincinnati kartlägger i vilken omfattning Madame Du Châtelets tankar funnit vägen in i *la Grande Encyclopédie*. Det visar sig att minst sju artiklar i hög grad kalkerats på markisinnans egna texter. Maglo poängterar hennes självständiga förhållningssätt till föregångare som Descartes och Leibniz, men även till Newton själv. Hon fann det oacceptabelt att Newton ställt sig principiellt avvisande till den av henne varmt omhuldade metoden att söka ny kunskap genom uppställandet av hypoteser. Maglo ger henne därför hedersamma epitet som *Plurielle Émilie* och *newtonienne à la carte*.

John Iversen från universitetet i Missouri behandlar en översättning till tyska av Madame Du Châtelets replikskifte med geofysikern Jean-Jacques Dortous de Mairan – som för övrigt invaldes i den svenska Vetenskapsakademien – om förekomsten av levande krafter i naturen. Den utfördes av den berömda Luise Adelgunde Victorie Gottsched, maka till dikteren Johann Christoph Gottsched och en av Tysklands ledande kvinnliga författare och intellektuella under 1700-talet, som även försåg den med ett förord och en hyllningsdikt till markisinnan.

I den avslutande del av acta-samlingen som berör Newtonöversättningen, *Principes mathématiques de la philosophie naturelle*, klarlägger Olivier Courcelle Alexis-Claude de Clairauts roll vid dess utarbetande. Clairaut var Madame Du Châtelets kunnigaste och mest trofaste vetenskaplige rådgivare. Han läste manuskript och föreslog förbättringar, som Madame Du Châtelet så gott som genomgående tycks ha accepterat. Allt talar för att han också var den som

åtog sig ansvaret för bokens utgivning, men på grund av tekniska missöden, andra åtaganden och lärostrider kring Newtons lag dröjde publiceringen ända till 1759, alltså tio år efter Madame Du Châtelets död.

Den framstående vetenskapshistorikern Michel Blay framlägger ett förslag om en ny, kritisk utgåva av Madame Du Châtelets Newtonöversättning, baserad på hennes eget manuskript, där hennes reflexioner, kommentarer och randanteckningar skulle kunna utgöra en undertext. Detta skulle göra det möjligt att i detalj följa såväl själva översättningsarbetet som de innehållsliga ändringar som föranletts av den begreppsmässiga utvecklingen efter Newtons död.

Som medlem av Bolognas vetenskapsakademi valde Madame Du Châtelet att kalla sig Urania, efter astronomins musa. Liksom när det gäller det tidigare nämnda epitetet Sapho associerar en svensk läsare gärna till fru Nordenflycht. Även hon hade ju, som medlem av Tankebyggarorden, Uranie som sitt *nom de plume*. Litteraturhistorikern Peter Wieselgren, mera känd som nykterhetsförkämpe, anknöt både till detta förhållande och till Kellgrens "Mina löjen", när han sammanfattade sina tankar om Hedvig Charlotta Nordenflycht med orden "'Urania' i lifvet, Sappho i döden". Utifrån sin för det tidiga 1800-talet representativa uppfattning hade han med samma rätt kunnat applicera denna kärnfulla sats på Madame Du Châtelet. Var det kanske rentav den franska markisinnan som inspirerade den svenska adelsdamen till diktarnamnet Uranie? Av det kända poemet "Fruentimrets försvar" (1761) framgår i alla händelser att fru Nordenflycht såg henne som en förebild:

I varje lärdoms gren kan Könet vida gå:

Man många märka kan, jag nämner några få:

Än ser man Châtelet, en Newtons skrift förklara,

En Cockburn åter här den djupa Locke försvara...

Det samlade, gedigna resultatet av den entusiasm och upptäckarglädje som inspirerade 300-årskollokviet i Paris och Sceaux har väckt förhoppningen att Madame Du Châtelet, som under sin samtid åtnjöt europeisk ryktbarhet, nu på nytt ska kunna inta sin rättmätiga plats i vetenskapshistorien.

Sven Björkman

Kjell Lekeby (utg.), *Gustaviansk mystik: alkemister, kabbalister, magiker, andeskådare, astrologer och skattgrävare i den esoteriska kretsen kring G. A. Reuterholm, hertig Carl och hertiginnan Charlotta 1776–1803* (Stockholm: Vertigo 2010). 539 s.

Det är en lika talande som lockande titel. Och det tål att upprepas: källtextutgivning är i vårt land och för dagen eftersatt, kanske för att sådan anses sakna meritvärde samtidigt som den ofta har en mer bestående nytta än många forskningsrapporter av standardmodell. Kanske också det sena 1700-talet har varit missgynnad. Memoarer och brev om de olika krigshändelserna föreligger sedan länge medan de idéhistoriska källorna uppfattats som mer knutna till glansperioden generationen innan. Onekligen har den gustavianska perioden inte haft det bästa rykte för till exempel svensk vetenskap. Då rådde järnår, upplysningen hade slocknat, så varför bry sig?

Men allt detta ger fascinerande inblickar i tankevärldar och sociala mönster. Internationellt har bland annat Margaret Jacobs forskning visat samspelet mellan tidsrörelserna och frimureri. Sådan forskning bedrivs numera också i Sverige, av Harry Lenhammar, Kjell Lekeby, Susanna Åkerman, Andreas Önnersfors, Göran Anderberg, Henrik Bogdan och andra. Det svenska frimureriet, i år 275 år, börjar få sin historia. Och nu öppnas också portarna till både käll- och källarvalven ner under Bååtska palatset på Blasieholmen, till Svenska

Frimurarordens arkiv. Huvudperson i Lekebys utgåva är Gustaf Adolph Reuterholm, men vi möter också Hertig Carl (Karl XIII) med gemål Hedvig Elisabet Charlotta, nekromantern Gustaf Biörnram, riksrådet och skalden Johan Gabriel Oxenstierna, kabbalisten och hovmagikern Hindrich Gustaf Ulfencloou och många andra. Från och till skymtar också Gustav III:s undflyende gestalt liksom hans runde sekreterare Elis Schrödenheim.

Kjell Lekeby börjar antologin med en femtiosidig inledning, varpå följer ett drygt hundrasidigt avsnitt hämtat ur Reuterholms skrifter, därpå femtio sidor med texter knutna till Björnram. Ett antal avsnitt behandlar magi, kabbala och hieroglyfer och så vidare. Texterna är antingen författade eller avskrivna av Reuterholm och publicerade här för första gången. Innehållsförteckningen hade kunnat vara mer hjälpsam i fråga om vad som är vad. Egentligen ger den detaljerade tabellen över texterna ställd mot numreringen i Frimurarordens arkiv (s. 67 ff.) bättre besked. Ett avslutande hundrasidigt appendix plockar ur tidigare tryckta framställningar av Crusenstolpe och Schinkel-Bergman. Det ena brottstycket följer på det andra serverat med generös hand. Man kan få någon utgåva av Gjørwell eller Lagerbring i tankarna. Här erbjuds väldigt mycket som den utomstående hittills inte fått titta på. Är det då sensationellt?

Kanske inte, men perioden framträder härmed rikare. Skuggor mot muren får röst, ambitioner och drömmar blir synliga, förhållandet till de döda, till sanningen och visdomen formuleras. Reuterholm är sannerligen inte en gestalt att ta till sitt bröst, men också läsaren grips av den modersbundenhet hans anteckningar visar. Han är hängiven samlare av drömmar och tycks leva upp om natten. Tidens jet-settare passerar, läsaren får träffa Mamsell Arvidsson, pythian med sina spådomar, åse det som här stavas "negromantik" eller röra sig på ocharmiga kyrkogårdar tillhöriga Sankt Johannis eller den dystra Kärnbo kyrka vid Gripsholm. Man ägnar sig åt alkemi och